

Folkhögskolekursen 1905 samlad till avslutning vid Skinnargården (Nuvarande Konsums gård)

Folkrörelser och föreningsliv

En bakgrund

De flesta av oss — vi må bo på Sollerön eller i Stockholm — tillhör eller har på annat sätt kontakt med någon av de stora folkrörelser, som i hög grad bidragit till att forma dagens svenska samhälle.

I detta nummer av Sool-Öen kommer flera bidrag att handla om hur olika lokala avdelningar av dessa folkrörelser vuxit fram i form av föreningar och sammanslutningar just på Sollerön. Jag har därför sökt skissera en bakgrund till våra folkrörelser rent allmänt i vårt land. Vilka krafter har drivit fram denna utveckling, vars motsvarighet ej så vitt jag vet står att finna i något annat land?

Det är mycket viktigt att sätta in olika företeelser i ett sammanhang. I alltför hög grad lever dagens människor i Sverige historielöst. Det är en brist. Vi ser och använder det som finns, men vi frågar oss inte hur det blev till. Vill vi kunna bedöma och påverka det samhälle vi lever i, måste vi ha kunskap om det förflutna.

Att teckna bakgrunden till folkrörelse-Sverige är en omfattande uppgift. Här kan det endast bli fråga om några korta antydningar.

Den svenska befolkningen var i flera århundraden ganska konstant. Nio tiondelar livnärde sig på jordbruket och vad som hängde samman därmed. Från början av 1700-talet kom så den stora folkökningen, som fram till mitten av 1800-talet genom ständigt stegrat födelseöverskott fick jordbruket att ta emot ytterligare nära två millioner människor. Detta resultat av "vaccinet och potäterna" som Tegnér uttryckte saken, förvandlade helt de sociala förhållandena på landsbygden. Gårdarna delades upp och blev ofta för små för att kunna föda sina brukare. En del av de anställda, som det inte längre fanns plats för, flyttade ut till sämre jordar, som krävde en övermänsklig arbetsinsats. Andra anställda blev inhysesghjon och backstugusittare, som levde i stor fattigdom, det värsta proletariat vårt land haft sedan trälldomens avskaffande.

Nya impulser utifrån Europa medförde nya modernare brukningsmetoder och därmed också byarnas sprängning. Byarnas gamla arbetsgemenskap upplöstes. Den enskildes traditionsbundna liv och sedvänjor tillsammans med den övriga byn förändrades i grunden. Detta skedde som bekant inte på Sollerön, där bygemenskapen har levat kvar längre, men vill vi ha en bakgrund till folkrörelserna, måste vi se på utvecklingen i stort i landet.

Resultatet av denna förändring av den traditionsbundna miljön blev

social oro och rotlöshet. Människor blev ensamma ute på gårdarna utan skyddet av den trygga bygemenskapen. Det blev lättare att bryta upp från den trånga hemmiljön, där många blev mer eller mindre överflödiga.

Och så började den stora folkvandringen från landsbygden till städerna. Strömmen gick också från småbruksområden till storbruksområden, från söder till norr, där träindustrin erbjöd arbete och det fanns jord att bruka och nya tegar att rödja.

Men också i städerna pågick en upplösning av gamla former. Köpmän, påverkade av frihetsidéer från England, gick till storms mot skråtvång och statlig reglering av handel och hantverk. De trygga patriarkaliska förhållandena i städernas verkstäder och bodar upplöstes och utkonkurrerades av starkare medtävlare. Mitten av 1800-talet var en tid av stark oro även i städernas medelklass.

I det gamla samhället levde människor i ett annat slags klass-samhälle än i dag. Adel, präster, borgare och bönder var den tidens klasser eller stånd, vart och ett med sina privilegier, rättigheter och skyldigheter. Det var ett fast system av över- och underordnade, som skapade klyftor mellan människor och grupper och i viss mån förlamade initiativ och verksamhet, men ändå var det en fast ordning, som skapade ett slags trygghet.

Vid mitten av 1800-talet föll ståndssamhället, privilegierna togs bort, en riksdag på två kamrar inrättades, till vilka människor valdes med hänsyn till olika politiska åsikter i stället för olika yrken och stånd. Även detta var en förändring, som upplöste gamla former och ersatte dem med något ovisst och främmande. Även detta skapade oro och osäkerhet. Vad skulle nu hända? Vad skulle man nu tro på? Jordmänen var beredd för nya idéer. Dessa skulle inte låta vänta på sig. Det gamla samhällets sönderfall betydde upplösning av social gemenskap. Men människan är en samfundsvarelse, som behöver känna samhörighet med andra, verka tillsammans med andra. Och när nya idéer tränger in från Europa, anammar hon begärligt dessa och sluter sig samman med andra kring dem, politiska, fackliga, religiösa idéer, som griper och engagerar. De stora folkrörelserna skulle komma att delvis fylla samma funktion, som stånden, byalagen, församlingen.

Inte heller boendeförhållandena var längre så självklara. Det var inte längre så självklart att alla sönerna skulle kunna stanna kvar och få sin försörjning på gården. Tjänstehjonen kunde inte längre räkna med att deras barn skulle få anställning i samma trakt. Hantverkarens son kunde inte kräva att tack vare skråordningen få överta rörelsen efter sin far. Tillvaron var mera problemfylld än förr.

Men var det inte något fel på den samhällsordning, som tillät människor i sådana mängder att svälta och lida nöd? Banden med gården, byn,

staden lossnade. Kanske var det bättre i det förlovade landet på andra sidan havet? Utvandringen tog fart vid mitten av 1800-talet, bara från Dalarna utvandrade 43 800 människor till Amerika i stället för att finna sina arbetsuppgifter hemma. Industrialiseringen med nya arbetstillfällen och ny social ordning kom ett halvt århundrade för sent. Och det var just under detta halva århundrade före industrialiseringens genombrott som de stora folkrörelserna föddes.

Liberalismen predikade individens frigörelse. Följaktligen var det konsekvent av liberalerna att stödja det religiösa läseriet och människors målmedvetna kamp för religions- och samvetsfrihet. Det är en händelse som ser ut som en tanke, att både liberalismen, frikyrkorörelsen och den svenska folkskolan föddes samma årtionde i vårt land, nämligen på 1840-talet. Det s k konventikelplakatet, som förbjöd svenska medborgare att samlas till religiösa möten utom i statskyrkans regi, upphävdes 1858. Samma år skedde den sista landsförvisningen för avfall från den rena evangeliska läran, då en av baptisternas ledare tvingades lämna landet. När sedan frikyrkorörelsen med sina olika förgreningar under 1870- och 1880-talen växte ut till en verklig folkrörelse, uppstod i dess kretsar ett nytt självmedvetande, en ny gemenskapskänsla under trycket av de kyrkliga myndigheternas ogillande.

Om 1800-talet betydde den enskilda människans frigörelse från gamla auktoriteter och trånga otidsenliga gruppbildningar — på gott och ont — så kan man vidga påståendet och säga att 1800-talet över huvud taget var ett individualismens tidevarv. Liberalismen predikade den fria människans rätt, det fria initiativet, friheten att tycka och tro. Liberalismen växte sig starkare alltifrån mitten av 1800-talet. Dess politiska makt kulminerade mellan 1905 och 1914, då Karl Staaffs liberala regering tvingades avgå efter böndernas demonstration för ett starkare försvar. Det drog ihop sig till krig i Europa.

Socialismen, som kom söderifrån något senare, ville också predika frihet men med utgångspunkt från franska revolutionens slagord Frihet, Jämlikhet och Broderskap. Hand i hand arbetade liberalism och socialism till en början för att befria människorna från det gamla samhällets stängande murar och olidliga band. Murbräckorna hette näringsfrihet, frihandel, rösträtt, yttranderätt, församlingsfrihet, samvetsfrihet, religionsfrihet m m. Speciellt var det kampen för allmän rösträtt, som kulminerade i början av detta sekel och som förenade både liberaler och socialister och förde fram till rösträttsreformen 1909. Detta raserade murar som annars skilde människor åt i samhället. Sida vid sida stod arbetare och bönder, författare och studenter. Det gällde individens frihet från tvång och restriktioner. Det kallas demokrati. Den socialdemokratiska skraddarmästaren August Palm kom till Dalarna och talade första gången 1886 och fyra år senare bildades ett Dalarnas Arbetarparti.

Tiden krävde demokrati. Men demokratin kan inte leva och växa hos en likgiltig och okunnig befolkning. När man själv skulle ta ansvar för en bygds utveckling, upplevde man behovet av kunskap. Att kunna tala och skriva var ett vapen i handen på den som ville påverka andra eller sprida en politisk idé. Så växte folkbildningsrörelsen fram som ett behov underifrån. Det var verkligen ett folkets rop på kunskap som ett medel till befrielse, som hördes särskilt starkt vid sekelskiftet.

När man ser på preludierna till 1900-talets folkbildningsrörelse, kommer man naturligtvis inte förbi 1842 års folkskolestadga. Idén om människors lika rätt att lära sig läsa och skriva hade då funnits i två hundra år, innan den var mogen att lagfästas och det skulle ta ytterligare ett hundra år, innan den verkligen genomfördes i en grundskola. Folkskolan var en förutsättning för att folkrörelsernas idéer skulle spridas och bilda en verklig folk-rörelse, som tände och lyste upp.

När lantbefolkningen på grund av överbefolkning och arbetsbrist flyttade in till städer och växande industriorter, försvann bondesamhällets trygghet. Man blev mera beroende av överhetsmänniskor, som hade makt och pengar. Men samtidigt växte också kravet på personlig och ekonomisk frihet. En och annan av fattigdomens folk började också förstå, att fortsättningen kunde bero av dem själva, deras kunskaper och sammanhållning. Den nya arbetarklassens bildningsgrad var skrämmande låg och handlingskraften därmed också svag. Här och var hade bildningscirkel startats av liberala herremän i all välvilja, men dessa syftade aldrig till någon djupare samhällsförändring.

Då händer något alldeles nytt. En radikal liberal läkare, Anton Nyström, bildar 1880 den första fasta folkbildningsanstalten i Norden, nämligen Stockholms Arbetarinstitut, med uppgift att anordna politiskt neutrala populärvetenskapliga föreläsningar för alla samhällsklasser. En undervisning utan religiösa eller politiska avsikter eller fördomar.

Arbetarinstitutets idé spreds över hela landet under 90-talet. Mora föreläsningförening kunde fylla 75 år nyligen. På 1930-talet fanns 700 föreläsningföreningar och 1950 var antalet uppe i 1 050. Samma snabba utveckling fick studiecirkeln, en studieform som tillfredsställde tidens behov av kunskap och gemenskap. 1902 bildade Oscar Olsson i Lund den första studiecirkeln. 1979—80 hade studiecirkel i Dalarna 98 000 deltagare. Att samla människor med en intressegemenskap i små grupper till studier och samtal verkar ganska naturligt för oss i dag men var en genial tanke i början av seklet. Oscar Olsson är en av de fria och frivilliga folkbildningsarbetets verkliga pionjärer. Studiecirkeln har i samtal och diskussioner fostrat folkrörelsernas folk på ett ovärderligt sätt.

Folkbildningsarbetet var ett befrielseverk, som förutsatte en fast tro på framtiden i den andliga frihetens tecken, personliga uppoffringar och

massor av idealitet. Många rynkade på näsan åt idealismen och log åt naiviteten. Den tunga arbetsdagen var fortfarande lika lång, men tecken på en bättre morgondag fanns för både kropp och själ.

Ett nytt samhälle höll på att växa fram med industriarbetare, tjänstemän och kapitalägare. Det skapade starka intressesmottagningar. Mellan den första strejken i Sundsvall 1879 och storstrejken 1909 växer organisationer fram, som blir starka folkrörelser i arbetets Sverige. LO bildades 1898 och den första egentliga förstamajdemonstrationen i vårt län hölls i Falun samma år med 2 000 deltagare. Men denna rörelse gav också nya uppgifter och nytt ansvar åt en mängd människor. Och då uppenbarades, att åtskilligt brast i fråga om medborgarnas kompetens att förvalta de nya möjligheterna. En bättre folkbildning framstod även här som ett ofrånkomligt villkor för att de värdefulla reformerna skulle omsättas i levande liv.

Ett bland resultaten av insikten härom blev folkhögskolan. Den första folkhögskolan i Sverige grundades visserligen redan 1868 och då i samband med att den kommunala självstyrelsen byggdes ut. Tanken var att ge en möjlighet till människor som kände behov av mera kunskap vid vuxen ålder för att kunna fungera i det nya samhälle som växte fram, en möjlighet till personlig utveckling och utbildning med en alternativ pedagogik på deras egna villkor. Den grundtanken låg i tiden vid sekelskiftet och folkhögskolornas antal växte. I Dalarna grundades både Brunnsvik, Mora och Malungs folkhögskolor mellan åren 1906 och 1908.

Den stora ungdomsrörelsen i början av seklet bidrog i hög grad till att så många folkhögskolor bildades i Dalarna vid denna tid. Hela samhället sjöd av förvandling och nydaning på olika områden. Det fanns en optimistisk framtidstro, en glad förväntan inför alla möjligheter det nya skapade. Ett hinder för framåtskridandet var som ovan sagts bristande kunskap och bildning. Ett annat hinder, ett mörkt moln på den ljusa himlen, var fylleriet och dryckenskapen. Det hindrade den enskilde att bära sitt samhällsansvar och utveckla samhället. Det skapade olyckliga människor, fattigdom och sjukdom. Alltså måste dryckenskapen bekämpas och ungdomen räddas. Nykterhetsrörelsen blev en folkrörelse, som fick stor betydelse på många sätt. I dess regi gick det första stora ungdomsmötet i Rättvik 1903 och folknykterhet var med som en programpunkt på samtliga ungdomsmöten.

Ett annat genomgående drag i ungdomsrörelsen var känslan för hembygden. Först den stora hembygden försterlandet med dess historiska minnen. Verner von Heidenstam skrev *Karolinerna* 1897 och några år senare *Svenskarna* och deras hövdingar. Strindberg skrev *Gustav Vasa* 1899 och 1903 avtäcktes *Gustav Vasa-statyn* i Mora. Heidenstam var förhuvudtalare på flera ungdomsmöten i Värmland och Västergötland. Men även känslan för den lilla hembygden växte. Svenska Turistföre-

ningen bildades 1885 och mycket betydelsefullt blev det att Artur Hazelius skapade Skansen 1891, ty det blev en stimulans för en växande hembygdsrörelse över hela landet för att bevara den folkliga kulturen och dokumentera gångna tider. Zorns och Ankarcronas gammalgårdar i Mora och Tällberg är talande exempel härpå.

Alla dessa strömningar återspeglades i ungdomsmötena i Rättvik, Leksand och Hedemora och fick växtkraft genom dem. Men det märkliga är, att det samtidigt på dessa möten ivrades för sociala reformer och samhällets demokratisering. En medveten syn på hembygdens värden förenades med en dröm om ett bättre samhälle till en ny hembygds känsla, där radikala och konservativa åsikter bildade en märklig och fruktbar förening. De har alla satt spår i dagens samhälle med sina levande folk-rörelser och sitt rika föreningsliv. Till att börja med blev de en stimulans för entusiastiska människor i vår egen bygd att samla vetgiriga deltagare till folkhögskolekurserna 1905 på Sollerön och i Mora.

Ingemar Mossberg